

İmam Mâlik'in Muvatta' Dışı Hadisleri Bağlamında Yalnızca Şeybânî Nüshasında Rivayet Edilen Hadisler

Tuğberk Uğurlu | <https://orcid.org/0000-0001-7294-9416> | tugberk.ugurlu@dpu.edu.tr
Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kütahya, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/03jtrja12>

Öz

Dört sünnî mezhepten birinin imamı olan Mâlik b. Enes (ö. 179/795) yaşadığı dönemden itibaren hadis ve fıkıh sahasındaki otoritesiyle bilinmektedir. Onun bu otoritesi, günümüze ulaşan tek eseri Muvatta' üzerine kaleme alınan araştırmaların güncelliğini korumasında kendini göstermeye devam etmektedir. *Muvatta'* hakkında klasik dönemden itibaren telif edilen yüzlerce çalışmada İmam Mâlik'in uygulamaya koyduğu hadis ve fıkıh usulü tartışılmıştır. Başka birçok çalışmada ise onun öğrencileri vasıtasıyla geniş İslâm coğrafyalarına yayılan *Muvatta'* rivayet nüshaları arasındaki farklılıklar ele alınmıştır. Ayrıca İmam Mâlik'in, hayatı boyunca rivayet ettiği hadislerin tamamını *Muvatta'*na almadığı da bilinen ve tespit edilmiş bir durumdur. Ancak günümüze kadar hadis rivayet sahasında dağınık bir şekilde bulunan İmam Mâlik tarikli bu hadisler hakkında kapsayıcı bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. *Muvatta'*nın rivayet nüshaları dendiğinde akla ilk gelenlerde biri ise İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) ait olanıdır. İmam Mâlik'ten eserini dinlemek ve rivayet etmek üzere geldiği Medine'de üç yılı aşkın süre boyunca ikamet etmiş olan İmam Şeybânî, bu süreçte edindiği ilmi birikimi, kendi mezhebinin görüşleriyle kıyas ederek teşekkül ettirdiği *Muvatta'* nüshasında tebarüz ettirmiştir. İmam Mâlik'in öğrencisi olmasına rağmen onun mezhebini takip etmeyen bir alim olan İmam Şeybânî'nin rivayet nüshası, rivayet yapısı olarak da diğer nüshalardan bazı farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmada öncelikle, İmam Mâlik'in *Muvatta'*da yer almayan hadislerinin nasıl ve hangi kaynaklardan tespit edildiğine dair geniş çaplı bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra, başta Mâlikî olmak üzere *Muvatta'* hadisleri üzerine eser kaleme almış ulemanın İmam Şeybânî'nin rivayet nüshasında nakledilen İmam Mâlik senedli hadislere olan yaklaşımlarından bahsedilmiştir. Son olarak, Şeybânî nüshasının içerdiği hadisler içerisinde diğerlerinden teferrüd etmiş olduğu hadislerin çeşitleri, örnekleriyle birlikte incelenmiş ve bu hadislerin *Muvatta'* hadisi sayılıp sayılamayacakları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, İmam Mâlik, Muvatta', İmam Şeybânî, Nüsha Rivayeti

Atf Bilgisi

Uğurlu, Tuğberk. "İmam Mâlik'in Muvatta' Dışı Hadisleri Bağlamında Yalnızca Şeybânî Nüshasında Rivayet Edilen Hadisler". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 12/1 (Haziran 2025), 145-169. <https://doi.org/10.33718/tid.1648549>

Geliş Tarihi : 28.02.2025
Kabul Tarihi : 07.05.2025
Yayın Tarihi : 30.06.2025

- Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- Etik Beyan : Bu çalışma, Ebubekir Sifil danışmanlığında yürütülen doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (İmam Mâlik'in Muvatta'da Yer Almayan Hadisleri, Yalova Üniversitesi, Yalova/Türkiye).
- Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - intihal.net
- Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Hadiths Narrated Only in the Shaybānī Version in the Context of Imam Mālik's Hadiths Out of Muwatta'

Tuğberk Uğurlu | <https://orcid.org/0000-0001-7294-9416> | tugberk.ugurlu@dpu.edu.tr
Dumlupınar University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Kütahya, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/03jtrja12>

Abstract

Imam Mālik b. Anas (ö. 179/795), the imam of one of the four Sunni sects, has been known for his authority in the field of hadith and fiqh since his time. This authority of his continues to be evident in the current state of research on his only extant work, Muwatta'. Hundreds of studies on Muwatta' from the classical period onwards have discussed the hadith and fiqh methodology applied by Imam Mālik. In many other studies, the differences between the narration copies of Muwatta', which spread to wide Islamic geographies through his students, have been discussed. It is also known and established that Imam Malik did not include all the hadiths he narrated throughout his life in his Muwatta'. However, it has been observed that there has not been a comprehensive study on these hadiths, which are scattered in the field of hadith narration until today. When it comes to the narration copies of Muwatta', one of the first ones that comes to mind is the one belonging to Imam Muhammad b. Hasan al-Shaybānī (ö. 189/805). Imam al-Shaybānī, who resided in Medina for more than three years, where he came to listen to and narrate the work of Imam Mālik, has manifested the scientific knowledge he gained in this process in his copy of Muwatta', which he formed by comparing it with the views of his own sect. The narration copy of Imam Shaybānī, who was a student of Imam Mālik but did not follow his madhhab, shows some differences from other copies in terms of narration structure. In this study, firstly, extensive information on how and from which sources Imam Mālik's hadiths that are not included in Muwatta' were identified is given. Then, the approaches of the scholars who wrote works on the hadiths of Muwatta', especially the Mālikī scholars, to the hadiths of Imam Mālik narrated in Imam Shaybānī's narration copy are mentioned. Finally, the types of hadiths in the Shaybānī copy that are not included in the narrations of the other copies are analysed with examples, and it is discussed whether these hadiths can be considered as Muwatta' hadiths or not.

Keywords

Hadith, Imam Mālik, Muwatta', Imam Shaybānī, Narration Copy.

Citation

Uğurlu, Tuğberk. "Hadiths Narrated Only in the Shaybānī Version in the Context of Imam Mālik's Hadiths Out of Muwatta'". *Trabzon Theology Journal* 12/1 (June 2025), 145-169.

<https://doi.org/10.33718/tid.1648549>

Date of Submission : 28.02.2025

Date of Acceptance : 07.05.2025

Date of Publication : 30.06.2025

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This article is based on the doctoral dissertation conducted under the supervision of Ebubekir Sifil (Hadiths of Imam Mâlik not included in the Muwatta, Yalova Üniversitesi, Yalova/Türkiye).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - intihal.net

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Telif edildiği hicri ikinci asırdan itibaren İslami ilimler sahasında büyük ilgi görmüş olan *Muvatta'* ve içerdiği hadisler üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Müellif nüshası elimizde olmayan eser, İmam Mâlik'in İslam dünyasının birçok yerine yayılmış öğrencilerinin nüsha rivayetleri üzerinden günümüze ulaşabilmiştir. Dolayısıyla İmam Mâlik'in mezhebinin temelini oluşturan eseri hakkında klasik dönemden itibaren yapılan çalışmalar da bu nüsha rivayetleri üzerinden cereyan etmektedir. Mezhebin temsilcisi olan ulemanın *Muvatta'*ı şerh veya İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadisleri inceleme maksadıyla kaleme aldıkları kitapları, günümüze ulaşamamış *Muvatta'* nüshalarından da faydalanmaları hasebiyle son derece geniş bilgi sunabilmektedirler. Ancak İmam Mâlik'in hayatı boyunca çeşitli meclislerde rivayet ettiği hadislerden önemli bir kısmı, sayısının bine vardığı söylenen¹ öğrencilerinin nüsha rivayetlerinde dahi bulunmamaktadır.² Bu açıdan bakıldığında İmam Mâlik'in *Muvatta'*da yer almayan hadisleri meselesi klasik dönemden itibaren dikkat çeken bir vakıa olarak karşımızda durmaktadır.

Modern dönemde de bu hususta yapılan çalışmaların devam ettiği görülmektedir.³ Ancak ileride bahsedileceği üzere bu çalışmaların İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışı hadislerini bütünüyle kapsayıcı olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmalarda *Muvatta'*da rivayet edilen ve edilmeyen hadisler arasında kıyasa dayalı bir analiz yapmak mümkün olmamıştır.

İmam Mâlik'ten hadis ve bilhassa *Muvatta'*ını tahammül etmiş⁴ öğrencileri arasında, onun mezhebinin takip etmemesiyle tebarüz etmiş alimlerden biri de İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'dir. Onun *Muvatta'* nüshasının, İmam Mâlik dışındaki hocalardan ge-

- 1 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Ebhecü'l-mesâlik bi-şerhi Muvatta'i'l-İmâm Mâlik*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd (Kahire: Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dînîyye, 1424), 1/57.
- 2 Zikredilen miktarda *Muvatta'* nüsha rivayetine erişmek bugün mümkün olmasa da İbn Abdilber ve Cevherî gibi alimlerin erişebildiği ve eserlerinde kullandıkları nüshalarda da İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışı hadislerine rastlanamıyor olması bu yorumun yapılmasında etkili olmuştur. Ayrıca M. Mustafa el-A'zamî, *Muvatta'* neşrinde, Cevherî'nin de İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışı müsned rivayetlerini müstakil bir eserde topladığından bahsetmekte ve eserin yazma nüshasından alıntılar yapmaktadır. Ancak yazma eserin kaydına dair bir bilgi vermediği için tarafımızca bu nüsha tespit edilememiştir. Muhammed Mustâfa el-A'zamî, *Muvattau'l-İmâm Mâlik*, (Ebu Dabi, 1425), Mukaddime, 1/108-109.
- 3 Bk. Rıza b. Hâlid Bûşame, *Ehâdisü'l-İmâm Mâlik Hârice'l-Muvatta'*, *İslahu's-selefiyye*, 32. (Ekim 2012) Cezayir; Üzeyir Durmuş, *İmâm Mâlik'ten Nakledildikleri Halde Matbû' Muvatta' Nüshalarında Yer Almayan Sahîhayn Rivâyetleri Üzerine Bir Araştırma*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 18/2 (28 Aralık 2018); Üzeyir Durmuş, *Eshelü'l-mesâlik ilâ rivâyâtü'l-eimmeti's-seb'ati an Mâlik*, (Ankara: İksad Publications, 2023). Bara Elhachem Debek, *İmam Malik'in Muvatta'da Olmayan Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili*, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Sâlih Avmâr, *Merviyâtü Mâlik b. Enes (h. 179) Mimmâ Leyse fi'l-Muvatta' -Cem'an ve Dirâseten-*, (Cezayir: Emir Abdulkadir İslami Bilimler Üniversitesi, 2024). Bahsedilen bu eserlerin muhteva ve telif maksatlarından ileride detaylıca bahsedilecektir.
- 4 Bu çalışmada istifade edilen matbu *Muvatta'* rivayet nüshaları şunlardır: *el-Muvatta' (Rivâyetu Ebî Mus'ab)*, ed. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halîl (Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1434); *el-Muvatta' (Rivâyetu's-Şeybânî)*, thk. 'Abdulvehhâb 'Abdullâtîf (b.y.: y.y., ts.); *el-Muvatta' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî el-Endelüsî)*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1997.); *el-Muvatta' (Rivâyetu Abdillâh b. Mesleme el-Ka'nebi)*, thk. Abdülmecîd Türkî. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1420/1999.); *el-Muvatta' (Rivâyetu İbnî'l-Kâsım)*, thk. Muhammed b. Alevî b. Abbâs el-Mâlikî, (Abudabi: el-Mecmeu's-Sekafi, 1425/2004.); *el-Muvatta' (Kit'a min Muvatta' İbn Ziyâd)*, thk. Muhammed eş-Şazeli en-Neyfer, (Tunus: ed-Dâru't-Tûnu-siyye li'n-Neşr. t.y.); *el-Muvatta' (Rivâyetu Süveyd b. Saîd el-Hadesânî)*, thk. Abdülmecîd Türkî, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994.)

len rivayetler barındırmasıyla ve Hanefî mezhebinin görüşlerine yer vermesiyle diğer nüsha rivayetlerinden ayrıldığı bilinmektedir. Ancak aynı zamanda o, İmam Mâlik tarafından rivayet edildiği halde diğer *Muvatta'* nüshalarında bulunmayan (teferrüd eden) hadisleri de kendi nüshasında rivayet etmiştir. Onun nüshasında karşılaşılan bu durum klasik dönemden itibaren *Muvatta'* hadisleri ve nüsha farkları üzerine eser kaleme alan ulemanın da dikkatini çekmiş ve bazı tartışmalara yol açmıştır.⁵ İmam Mâlik'in *Muvatta'*da yer almayan hadislerinin bütüncül tespitini araç edinen bu çalışma vesilesiyle mezkûr problemin çözümüne yeni bir bakış açısı getirmek hedeflenmektedir.

Aşağıda öncelikle İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışı hadisleri kavramı ve bu hadisleri tespit etme yolları incelenecektir. Sonrasında ise İmam Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasında İmam Mâlik'ten rivayetinde teferrüd ettiği hadislerle karşı gerek Mâlikî gerekse diğer ulema tarafından nasıl bir tutum izlendiği gösterilmeye çalışılacaktır. Bunun neticesinde, İmam Şeybânî'nin bu hadislerde teferrüd etme sebepleri ve ilgili hadislerin *Muvatta'* dışı sayılıp sayılamayacağı tartışılacaktır.

1. İmam Mâlik'in *Muvatta'* Dışı Hadisleri

Hadis literatüründe, İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı dışında naklettiği hadislerin varlığı hem pratikte hem de teoride kabul edilmektedir. Hem hicri 2. yüzyılda yaşamış fakîh bir muhaddis olması ve ahzettiği hadisleri, oluşturduğu sema ve kıraat meclislerinde dönemin ilmî durumu gereği rivayet etmesi hem de fakîh yönünden kaynaklanan seçici özelliği dikkate alındığında *Muvatta'* eserini oluşturma aşamasında tahammül ettiği tüm hadisleri eserine almamış olması tabiidir.

Bunun yanında, İmam Mâlik'in öğretim hayatına erken bir yaşta başladığı ve kendine ait ilim meclisleri kurduğu, bu meclislerde hadis rivayet edip fetva verdiği bilinmektedir. Onun *Muvatta'*ını telif ettiği süreçte zaman içerisinde eserinden eleyeceği hadislerin ileride eserin güncel halini edinemeyen öğrencileri tarafından hadis rivayet ağı içerisinde yayılmış olması da akla ve vakiya uygundur. Nitekim Kütüb-i Tis'a ve bunların dışındaki müsned ve musannef türü hadis kitapları, hadis cüzleri, etrâf kitapları, şerhler, tabakât ve terâcim eserleri, rivayet tefsirleri ve Mâlikî fıkıh kaynaklarını kapsayan bu çalışmada görülecektir ki Mâlik b. Enes tarikiyle nakledilmiş ve herhangi bir *Muvatta'* ravi nüshası metnine girmemiş rivayetlerin sayısı tek başına bir eser oluşturabilecek kadar fazladır.⁶

1.1. *Muvatta'* Dışı Hadislerin Kaynakları ve Tespiti

İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı ve rivayet ettiği hadisleri üzerine kaleme alınan eserlerin hicri 4. asrın sonlarına doğru başladığı görülmektedir.⁷ Bu tarz eserlerin çoğunun öne çıkan

5 Örneğin "Ameller Niyetlere Göredir" hadisinin muhaddisler nazarında *Muvatta'* dışı sayılmasına İbn Dîh-ye (ö. 633/1235) ve Süyûtî (ö. 911/1505) itiraz etmişlerdir. Zira onlara göre bu hadis Şeybânî nüshasında rivayet edildiği için bir *Muvatta'* hadisi sayılmalıdır ve erken dönem muhaddisleri bu hususta hata etmişlerdir. Bu tartışmayı eserinde konu edinen Aclûnî (ö. 1162/1749) de onlarla aynı görüşü benimsemiştir. Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs*, thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf, (b.y., Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000.) 1/17.

6 İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışı bırakılmış hadislerinin toplam sayısı ve tasnifleri için bk. Tuğberk Uğurlu, *İmam Mâlik'in Muvatta'da Yer Almayan Hadisleri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 98-99, 181-259.

7 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb

özellikleri ise daha çok *Muvatta'*ın nüsha farklılıklarına yoğunlaşmış olmalarıdır. Ancak yine de *Muvatta'* üzerine yazılmış bu eserlerde, İmam Mâlik'ten rivayet edilen *Muvatta'* nüshalarının hiçbirinde bulunmayan hadisleri de görmek mümkündür. Örneğin Ebu'l-Kâsım el-Cevherî'nin (ö.381/991), *Müsnedü'l-Muvatta'*ı bu türün ilk örneklerindendir. Ka'nebî nüshasını esas alan eserde İbn Vehb (ö. 197/813), İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806), Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî (ö. 218/833), Ma'n b. İsâ (ö. 198/814), Saîd b. Ufeyr (ö. 226/841), İbn Bükeyr, Ebû Mus'ab (ö. 242/857), Mus'ab ez-Zübeyrî, İbn Mübârek es-Sûrî, İbn Bürd ve Yahyâ el- Leysî (ö. 234/849) olmak üzere *Muvatta'* nüsha rivayetlerinden de faydalanarak bunlar arasındaki farklılıklara değinilmiştir. Cevherî ile aynı dönemde yaşayan ed-Dârekutnî'nin (ö.385/995) *Ehâdisü'l-Muvatta'* ve *el-Ehâdisü'lletî hûlîfe fihâ Mâlik b. Enes* adlı risaleleri de içerdikleri muhtelif nüsha hadislerinin miktarı sebebiyle önemlidir. Ayrıca Ebu'l-Abbâs ed-Dânî'nin *Kitâbü'l-îmâ'*sı da buralarda zikredilebilir.

Bu hususta kaleme alınmış en hacimli eserlerden bazıları ise İbn Abdilber (ö. 463/1071) tarafından yazılmıştır.⁸ Onun, Yahya b. Yahya nüshasında olmayıp da diğer nüshalarda olan hadislere değinen *et-Tekassî'si*, İmam Mâlik'in hocalarına göre düzenleyerek nüsha farklılıklarına ve nedenlerine değindiği *Muvatta'* şerhi *et-Temhîd'i* ve fikhî meseleleri müctehid fukahânın ihtilaflarına yer vererek şerh ettiği *el-İstizkâr'ı* İmam Mâlik'ten rivayet edilen *Muvatta'* nüshaları arasında en kapsamlı kıyaslamaları sahip eserlerdendir. Zira İbn Abdilber günümüze ulaşmamış olanlar da dahil 43 farklı *Muvatta'* nüshasından faydalanmaktaydı.⁹

Cevherî ve İbn Abdilber'in eserlerine bakıldığında *Muvatta'*'nın nüsha rivayetleri arasındaki hadis farklılıklarının yanında *Muvatta'* dışındaki hadislerin bir kısmını da ihtiva ettiği görülmektedir. Eserlerindeki örnekler incelendiğinde onların bu tarz hadislerden bahsederken kullandıkları iki farklı terimle karşılaşılmaktadır: *Hârice'l-Muvatta'* (خارج الموطأ) ve *fi gayri'l-Muvatta'* (في غير الموطأ). Birbirine benzer yapılarda olan bu iki ifadenin kullanımına bakıldığında aralarında bazı farklar olduğu ortaya çıkmaktadır. "*Hârice'l-Muvatta'*" ifadesi bu eserlerde ağırlıklı olarak Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî'nin¹⁰ (ö.221/836) ve nadiren Abdullah b. Vehb'in¹¹ diğer nüsha ravilerinden farklı olarak naklettikleri hadislerden bahsederken kullanılmıştır. Çünkü bu iki ismi ve naklettikleri hadisleri diğer ravilerden ayıran bir özellikleri vardır: Ka'nebî ve İbn Vehb diğer ravilerden farklı olarak Mâlik'ten işittikleri *Muvatta'* hadislerinin yanında *Muvatta'* dışı hadisleri de kaydetmiş ve bir eserde derlemişlerdir. Bunlardan Ka'nebî, İmam Mâlik'in *Muvatta'* dersleri dışında rivayet ettiği hadisleri *ez-Ziyâdât* adlı eserinde toplamışken¹²; İbn Vehb *el-Mücâlesât an Mâlik* adıyla telif etmiştir.¹³

el-Arnaût (Müessesetü'r-Risâle, 1408), 8/85.

8 Ebubekir Sifil, *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi* (İstanbul: Rihle Kitap, 2017), 69.

9 Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 69-71.

10 Bazı örnekler için bk. Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed el-Ğâfîkî el-Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, thk. Lutfî b. Muhammed Sağır (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1997), 138, 270-271, 342, 358 vd.; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdülkebir el-Bekri (Tıtvan: Vezaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuunî'l-İslâmiyye, 1387), 17/273; İbn Abdilber, *et-Tekassî li-hadîsi'l-Muvatta'* ve *şüyûhi'l-İmâm Mâlik*, thk. Faysal Yusuf Ahmed el-Ali - et-Tahir el-Ezher Huzeyri (Kuveyt: Vezaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuunî'l-İslâmiyye, 2012), 1/526, 530, 537, 543 vd.

11 Cevherî, *Müsned*, 550; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 541.

12 İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/112; *et-Tekassî*, 554.

13 Süyûtî, *Tezyînu'l-memâlik bi-menâkibi'l-İmâm Mâlik*, thk. Hişâm b. Muhammed el-Hasenî (Mağrib: Dâru'r-Reşâdî'l-Hadîsiyye, 1431), 84; Kenan Oral, *Muvatta' Oluşum Süreci Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Se-*

Bahsi geçen iki eser bugün elimizde olmasa da Cevherî ve İbn Abdilber'in bu eserlere vakıf olduğu ve *Muvatta'* nüsha ravilerinin rivayetleri arasındaki farkların bir kısmını bunlar aracılığıyla tespit ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak şu var ki, Cevherî *Müsnedü'l-Muvatta'*nda bu eserlerin isimlerine değinmezken İbn Abdilber, özellikle Ka'nebî'nin diğer nüsha ravilerinde olmayan hadislerinden bahsederken onun *ez-Ziyâdât*'ına çokça atıfta bulunmaktadır. Bunlar dışında *Muvatta'* ravilerinin eserin dışında naklettikleri hadislerle Dârekutnî'nin *Ehâdisü'l-Muvatta'* ve *el-Ehâdisü'lletî hûlîfe fihâ Mâlik b. Enes* eserlerinde de rastlamak mümkündür. Ancak o buralarda "*hârice'l-Muvatta'*" ifadesini kullanmamış, tüm örnekleri "*fî gayri'l-Muvatta'*" ifadesiyle tasnif etmiştir.¹⁴ Halbuki onun *Ehâdisü'l-Muvatta'*nda nüsha ravilerinin hadisleri arasındaki farklara değinilirken, *el-Ehâdisü'lletî hûlîfe fihâ Mâlik b. Enes* eserinde bundan ziyade, İmam Mâlik'ten rivayet edilen *Muvatta'* dışı hadisler daha fazla bulunabilmektedir. Buna rağmen o hepsinde "*fî gayri'l-Muvatta'*" ifadesini tercih etmiştir.

"*Fî gayri'l-Muvatta'*" ifadesinin Cevherî ve İbn Abdilber'deki kullanımına bakıldığında benzer bir durum orada da göze çarpmaktadır. Çünkü bu terimin kullanıldığı yerlerde onlar, *Muvatta'* nüsha ravilerinin farklı rivayetleriyle sınırlı olmaksızın genel olarak *Muvatta'* dışı rivayet edilmiş hadisleri gündeme getirmektedirler. Ancak bu zikredilen durumlarda ya mürsel bir rivayetin *Muvatta'* dışında muttasıl ya da mevkuf bir rivayetin *Muvatta'* dışında merfû nakledilmesi gibi, senedle alakalı bazı ihtilaflardan bahsetmişlerdir.¹⁵ Bu ihtilaflar bazen *Muvatta'* nüsha ravileri arasında olabilirken, bazı durumlarda Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27) gibi İmam Mâlik'ten hadis işittiği bilinen ama *Muvatta'* nüsha ravisi olarak bilinmeyen muhaddislerin vesilesiyle de gerçekleşebilmiştir.

Hicri 6. asıra gelindiğindeyse, örneğin ed-Dânî'nin *Kitâbü'l-îmâ'sı* gibi eserlerde, artık İmam Mâlik'ten rivayet edilen *Muvatta'* nüshaları aralarındaki hadis farklılıklarından ya da bu nüshalarda bulunmayan hadislerden bahsederken bu iki tabir müteradif olarak kullanılmış, ıstılâhî bir farklılık kastedilmemiştir. Ayrıca metin olarak *Muvatta'*a hiç girememiş hadislerin tespitini bu eserler üzerinden yapmak pek mümkün değildir. Bu anlamda bakıldığında ilgili eserlerin *Muvatta'* dışı kalmış İmam Mâlik hadislerini bütünüyle kapsayıcı olmadıkları görülmektedir.

İmam Mâlik'in fikhî görüşlerinin ve mezhebinin temel noktalarının anlaşılabilmesi adına *Muvatta'* nüshaları aralarındaki farkların analiz edilmesi dönemin ilmî ihtiyaçları açısından bakıldığında son derece normaldir. Ancak İmam Mâlik'in hadisleri hakkında hicri 4. ve 5. asırda yazılan eserler bunlardan ibaret olmamıştır. İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışında naklettiği veya problemli senedlerle ona nisbet edilmiş hadisleri merkeze alan eserlerin de bu dönemlerde telif edildiğini görmek mümkündür. Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-Muzaffer'in (ö. 379/989) *Garâ'ibü hadîsi'l-îmâm Ebî 'Abdillâh Mâlik b. Enes* adlı eseri ve Ebû Bekr İbnü'l-Mukrî'nin (ö. 463/1071) *Garâ'ibu ahâdisi Mâlik* adlı eserinden seçme yapılarak oluşturulan *el-Müntehab min garâ'ibi ehâdisi Mâlik b. Enes* adlı kitap klasik dönemde Mâlik'in *Muvatta'* dışı merviyâtı

bepleri, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 478.

14 Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'* ve *tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfuhüm ziyâdeten ve naksan*, thk. Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî (Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1419), 1/43, 56, 62, 65, 75 vd.; Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Ehâdis elleti hûlîfe fihâ Mâlik b. Enes*, thk. Ebû Abdül-Bârî Rıza b. Hâlid el-Cezâirî (İmarât: Mektebetü Ehli'l-Hadis, 1997), 1/58, 59, 61-63, 67, 73 vd.

15 Benzer örnekleri Dârekutnî'de de görmek mümkündür.

hakkında tespitlerde bulunmaları açısından bu türe öncülük eden eserlerden günümüze ulaşabilmiş olanlarıdır.

Ayrıca tarih rivayetlerine bakıldığında benzer bir maksatla telif edilmiş ancak günümüze ulaşamamış başka eserler de görülmektedir. Örneğin Zehebî (ö. 748/1348), İmam Mâlik'in Muvatta' dışı hadislerini ihtiva eden bir hadis cüzünün varlığının bilindiğinden bahsetmiştir.¹⁶ Nezîr Hamdân ise Dârekutnî'nin *Garâ'ibu Mâlik* adlı bir eser tertip ettiğini ve bu eserinde İmam Mâlik'in Muvatta' dışı hadislerini topladığını söylemektedir.¹⁷ Reşîd el-Attâr'ın da (ö. 662/1264) *Muceredü esmâ'ir-ruvât 'an Mâlik* adlı eserinde bu kitaba çokça atıf yaptığı görülmektedir.¹⁸ Ayrıca Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) rivayet ettiğine göre İbn Abdilber'in de İmam Mâlik'in Muvatta' dışı hadislerini topladığı bir eseri mevcuttur.¹⁹ Ancak bu eser hakkında herhangi bir malumat bulunamamaktadır. Konu hakkında Fuat Sezgin'in (ö. 2018) tespitlerine bakıldığında ise o, Mâlik'in Muvatta' dışı hadislerinin derlendiği başka eserlerin de yazma nüshalar halinde Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunabileceğini söylemektedir.²⁰

İbnü'l-Muzaffer ve İbnü'l-Mukrî'nin adı geçen eserleri incelendiğinde bunların İmam Mâlik'in Muvatta'da yer almayan hadislerinin bir kısmını ihtiva ettikleri görülmüştür. Ayrıca Dârekutnî'nin günümüze ulaşmayan eseri de eklenirse bu kitapların hem isimlerinde hem de muhtevalarında "garâ'ibu Mâlik" kavramının dikkat çektiği görülmektedir. "Garîb" kelimesinin çoğulu olan "garâ'ib" kavramını İmam Mâlik özelinde ilk kullananın kim olduğunu bilmemekle beraber kronolojik olarak bakıldığında İbnü'l-Muzaffer ve Dârekutnî'nin ilk sırada geldikleri anlaşılmaktadır. Ancak Dârekutnî'nin aynı zamanda İbnü'l-Muzaffer'den ders almış bir öğrencisi olduğu²¹ düşünüldüğünde bu kavramı kullanmakta hocasının esinlenmiş olabileceği akla gelmektedir.

"Garâ'ibu Mâlik" türünün ilk örnekleri olup günümüzde matbu olarak bulunabilen *Garâ'ibu hadîsi'l-İmâm Ebî 'Abdillâh Mâlik b. Enes* ve *el-Müntehab min garâ'ibi ehâdisi Mâlik b. Enes* eserlerinin muhtevaları incelendiğinde ise görülmüştür ki buralarda tespit edilen hadislerin ekserisi, İmam Mâlik'e nisbeti problemlili zayıf veya mevzû rivayetlerden müteşekkildir. Yine de bu durum, eserlerin içerdiği hadislerin tamamı için geçerli değildir; Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-sahîh*'leri, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'leri gibi Kütüb-i Sitte eserleri içerisinde sahih veya hasen senedlerle rivayet edilmiş Muvatta' dışı İmam Mâlik hadisleri de bu eserlerde bulunmaktadır. Ancak bunların sayısı genele oranla son derece azdır.²² Yani erken dönemde, İmam Mâlik'in

16 Zehebî, *Siyer*, 8/86.

17 Nezîr Hamdân, *el-Muvatta'ât li'l-imâm Mâlik* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1416), 314.

18 Ebu'l-Huseyn Yahyâ b. Alî Reşîd el-Attâr, *Muceredü esmâ'ir-ruvât 'an Mâlik el-müstedrek ale'l-Hatîb ve'l-Attâr*, thk. Ebû Muhammed Sâlim b. Ahmed b. Abdulhâdî es-Selefi (b.y.: y.y., 1418/1997), 240, 255, 273 vd. Dârekutnî'nin bu kitabı günümüze ulaşamamış olsa da onun farklı kitaplarından ve ilgili hadisleri ondan rivayet eden muhtelif eserlerden derleme yapılarak *Garâ'ibu Mâlik* adıyla bir kitabın dijital ortamda basıldığını tespit etmekteyiz. Dârekutnî, *Garâ'ibu Mâlik (Ehâdisü Mâlik elletî leyse fî'l-Muvatta')* (Şamile nüshası, ts.).

19 Ebû'l-Fadl 'İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-Kâdî 'İyâd, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. (Mağrib: Matba'atu Fudâle, 1385/1965-1403/1983), 2/84.

20 Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsî'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad, 1411), 141-142.

21 Zehebî, *Siyer*, 16/419.

22 Bu iki eserde nakledilen hadislerin toplam sayısı 215'tir. Bunların içerisinde yalnızca 29 tanesinin senedinin sahih veya hasen düzeyinde olduğu görülmüş, bunların da bir tanesi dışında tamamı Kütüb-i Sitte'de rivayet edilmiştir. Hadislerin sıhhat değerlendirilmeleri ise tarafımızca yapılmıştır.

senesinde yer aldığı ancak herhangi bir *Muvatta'* nüshasında yer almayan hadisleri tespit etmek amacıyla yapılmış bahsi geçen eserler göstermektedir ki, hadis sahasında dolaşıma girmiş bu hadislerin ekserisinin İmam Mâlik'e nisbeti problemlili görünmektedir.

Yakın dönemde de İmam Mâlik'in *Muvatta'*da yer almayan hadisleri konusuna dikkat çeken çalışmalar yapılmıştır. Ebû Abdülbâri Rıza b. Hâlid Bûşame'nin Cezayir Üniversitesi bünyesinde yazdığı *Ehâdisu'l-İmâm Mâlik Hârice'l-Muvatta'* adlı makalesi, yakın zamanda bu konu üzerine yazılmış ve İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışı hadislerinin türlerine dikkat çeken çalışmaların başında gelmektedir.²³ Ancak bir makale olması hasebiyle bu çalışma, İmam Mâlik'ten kaynaklı olan ve olmayan bazı temel sebeplerin tespitiyle yetinilmiş kısıtlı bir çalışmadır. Bir diğer makale düzeyinde araştırmayı ise Üzeyir Durmuş *İmâm Mâlik'ten Nakle-dildikleri Halde Matbû' Muvatta' Nüshalarında Yer Almayan Sahihayn Rivâyetleri Üzerine Bir Araştırma* adıyla yapmıştır.²⁴ Bu çalışma da yalnızca Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiği *Muvatta'* dışı hadisleri tespit etmekle yetinmesi sebebiyle hem *Muvatta'* dışı hadisler konusunda yeterince kapsayıcı olamamış hem de tespit edilen hadislerin neden *Muvatta'*da yer almadığı noktasında bir tespitte bulunmayı amaçlamamıştır.

Zikri geçen makale düzeyindeki araştırmalar dışında, doğrudan *Muvatta'* dışı hadislerin tespit ve analizine yönelen ve sayılan iki makaleye nispeten daha kapsamlı olan iki araştırma daha bulunmaktadır. İmam Mâlik'in *Muvatta'*da yer almayan hadis rivayetlerinin tespitinin yanında bu hadisleri yorumlamak ve *Muvatta'*a alınmama sebepleriyle ilgili tahminler yürütmek açısından bu çalışmalar, güncel çalışmalar içerisinde ayrı bir yerde durmaktadır. Bunlardan ilki, Bara Elhachem Debek'in *İmam Mâlik'in Muvatta Dışı Rivayetleri* adlı 2021 yılında yayınlanan yüksek lisans tezidir. Bu çalışmasında Debek, Kütüb-i Sitte eserleri içerisinde sınırlı kalmak kaydıyla İmam Mâlik'in *Muvatta'*da yer almayan 39 adet hadisini tespit etmiştir. Sonrasında ise yazar, tespit ettiği her hadis için olmasa da birçoğunun neden *Muvatta'*da rivayet edilmediğiyle alakalı tahminler yürütmeye çalışmıştır. Ancak öne sürülen tahminler incelendiğinde bunların önemli bir bölümünün farazi ve bütüncül kıyaslamadan yoksun iddialar olduğu görülmüştür.²⁵ Bizce böyle olmasının sebebi ise İmam Mâlik'in hadis sahasında dolaşımda olan hadis rivayetlerinin tamamının kapsayıcı bir araştırmayla ele alınamamış olmasında aranmalıdır.

İmam Mâlik'in *Muvatta'*da yer almayan hadis rivayetlerinin tespit ve analizini konu

23 Bûşame, *Ehâdisu'l-İmâm Mâlik*.

24 Durmuş, *İmâm Mâlik*. Durmuş, daha sonra çalışmasını Kütübü Tis'a eserlerine teşmil ederek genişletmiştir. Ancak çalışmanın maksadı burada da tespitten ibaret olduğu için, ilgili hadislerin İmam Mâlik'in *Muvatta'*da olmama sebepleri ve onun metodolojisine etkileri tartışılmamıştır. Durmuş, Eshelü'l-mesâlik.

25 Örneğin "İhramlının öldürebileceği hayvanlar" başlığı altında tartışılan "keler cinsi hayvanların öldürülmesi" ile ilgili Buhârî'nin İmam Mâlik tarihiyle rivayet ettiği bir hadis hakkında Debek, bu hadis *Muvatta'*da rivayet edilmemesinin sebebini İmam Mâlik'in mezhebine ve Medine ameline aykırı olmasına bağlamıştır. Debek, *İmam Malik*, 110. Meseleye yalnızca İmam Mâlik'in mezhebine aykırılık olarak yaklaşılacak gibi durumlarda, onun *Muvatta'*da mezhebine aykırı olduğu halde rivayet ettiği hadislerin varlığını anlamak mümkün değildir. Debek'in çalışmasında görülen farazi yorumlamalarına bir başka örnek ise yine Buhârî'nin İmam Mâlik tarihiyle "kıyamet günü yapılacak kısas" babında rivayet ettiği hadisi incelerken görülebilmektedir. Ona göre İmam Mâlik'in bu hadisi eserine almamasının muhtemel sebebi heva ehlinin bu hadisin manasını karıştırıp farklı anlamlara hamledebilme tehlikesidir. Debek, *İmam Malik*, 119-121. Ancak bizce, İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını telif amacı dikkate alındığı takdirde ilgili hadis ve benzerlerinin, *Muvatta'*ın konu bütünlüğü içerisinde kendine yer bulamamış ahkâm dışı hadisler arasında değerlendirilmesi daha doğru görünmektedir. Uğurlu, *İmam Malik*, 200.

alan bahse değer ikinci eser ise Emir Abdulkadir İslami Bilimler Üniversitesi bünyesinde Sâlih Avmâr riyasetinde bir proje olarak hazırlanan *Mervîyyâtü Mâlik b. Enes Mimmâ Leyse fî'l-Muvatta'* adlı çalışmadır. Bu çalışmada ise İmam Mâlik'in hadislerinin tespitinde Kütüb-i Sitte eserleri sınırlı tutulmayıp daha geniş kapsamlı bir araştırmaya gidilmiştir. Yahyâ b. Yahyâ'nın *Muvatta'* nüshası esas alınarak yapılan bu araştırma sonucunda toplam 189 adet *Muvatta'* dışı hadis tespit edilmiştir ve bu sayıya İmam Mâlik'e nisbeti problemli rivayetler de dahil edilmiştir. Çalışmada, görüldüğü kadarıyla *Muvatta'*'da yer almayan hadisler ekseriyetle sıhhati üzerinden değerlendirilmiş, yer yer İmam Mâlik'in bu hadisleri neden eserine almamış olabileceğiyle ilgili tahminler de yürütülmüştür.²⁶

Yukarıda zikredilen klasik ve modern dönem eserler *Muvatta'* dışı kalmış İmam Mâlik hadislerinin tespiti açısından önemli kaynaklık değerine sahiptirler. Ancak İmam Mâlik'in *Muvatta'*'na almadığı, herhangi bir nüsha rivayetinde olduğu bilgisine de ulaşamayan hadislerin sayısı bu eserlerin toplamında rivayet edilenlerden çok daha fazladır. Hadis rivayet külliyyatı içerisinde yapılan bu detaylı araştırmada İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışı rivayetleri dağınık bir şekilde bulunabildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla yapılan bu araştırma; Kütüb-i Tis'a ve bunların dışındaki müsned ve musannef türü hadis kitapları, hadis cüzleri, etrâf kitapları, şerhler, tabakât ve terâcim eserleri, rivayet tefsirleri ve Mâlikî fıkıh kaynaklarını kapsamıştır.

Bu geniş literatür içerisinde yapılan araştırmanın sonucunda hadis sahasında İmam Mâlik tarikli yüzlerce rivayet tespit edilmiştir. Bu hadislerin bir kısmı elbette *Muvatta'*'nın farklı nüsha rivayetlerinde nakledilen hadislerden oluşmaktadır. Ancak bunlar için *Muvatta'*'da yer almayan demek doğru olmayacağından, ilgili hadisleri *Muvatta'* nüshalarının farklılıklarını inceleyen çalışmalara havale etmek daha doğru olacaktır. Bu sebeple, çalışmanın konusu kapsamına giren hadisler için öncelikle günümüze ulaşmış veya ulaşamamış herhangi matbu bir *Muvatta'* nüsha rivayetinde bulunmamasını bir kriter olarak belirlemiştir. Yani bir hadise *Muvatta'* dışı denebilmesi için gerek sened gerekse metin itibarıyla *Muvatta'* ravi nüshalarından herhangi birisinde yer almaması veya yer aldığı iddia edilmemesi gerekmektedir. Bu yöntemi merkeze alarak yapılan araştırma sonucunda İmam Mâlik'ten rivayet edilmiş *Muvatta'* dışı hadislerin toplam sayısının (mükerrerler hariç) altı yüz elli üç (653) adet olduğu görülmüştür. Ancak aynı zamanda bu hadislerin yarısından fazlasının sened olarak İmam Mâlik'e nisbetinde problem olduğu da tespit edilmiştir. Dolayısıyla, hadis rivayet sahasında dolaşıma girmiş ve İmam Mâlik'in gerçekten rivayet etmiş olduğunu düşündüğümüz *Muvatta'* dışı hadislerin toplam sayısı iki yüz elli yedi (257) adet olarak belirlenmiştir.²⁷

İmam Mâlik'in *Muvatta'*'ını telifi öncesi ve sonrasında tertip ettiği meclislerde hangi hadisleri rivayet ettiğini ve bu meclislerin türlerini kesin bir şekilde tespit etmek mümkün görünmemektedir. Ancak öğretim hayatı hakkında aktarılan bilgiler en azından onun hadis rivayet yöntemleri ve meclislerinin hususiyetiyle ilgili bazı fikirler verebilmekte, bunlardan hareketle bazı tespitler yapılabilir. Örneğin İmam Mâlik'in öğrencilerinden Mutarrif b. Abdullah (ö.?), Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) İmam Mâlik'in meclislerine katılıp bu meclislerde önce ahkâma dair hadisleri sonra da sadece amel edilen hadisleri öğ-

26 Avmâr, *Mervîyyâtü Mâlik b. Enes*, 100.

27 İlgili hadislerin tam listesi, metinleri ve kaynak bilgileri için bk. Uğurlu, *İmam Mâlik*, 181-259.

renebildiğinden bahsetmiştir.²⁸ Buradan onun, meclislerinde yalnızca amele uygun gördüğü hadisleri nakletmediğini; amele yönelik görüş ve hadislerle bunun dışındaki rivayetleri birbirinden ayırdığı anlaşılabilmektedir. Bu aynı zamanda İmam Mâlik'in döneminin ilim anlayışının bir gereği de olabilir. Çünkü hadis rivayeti başlı başına bir ilmî faaliyet, fıkıh ve fetva dersleri ise başka bir faaliyet olarak görülmektedir. Hastalığından dolayı belli bir yaştan sonra meclislerini artık kendi evinde devam ettiren İmam Mâlik'in,²⁹ kapısında biriken öğrencilerine hadis mi yoksa mesâil dersi mi istediklerini sordurması³⁰ bunun en belirgin işaretlerindendir. Nitekim İshâk b. İsa et-Tabbâ'nın (ö. 215/830) haber verdiği İmam Mâlik'in mesâil (fıkıh/fetva) meclislerinin ayrıca bir eser olarak kayda alındığı örnekler de bu meclislerde alınan derslerin *Muvatta'*dan ayrı tutulduğunun bir başka işaretidir.³¹

İmam Mâlik'in meclislerinde kimi öğrencileri onun her dediğini yazıyla kaydetmeye çaba sarfederken, bazıları bu konuda daha seçici davranmıştır. Örneğin meşhur *Muvatta'* nüsha ravilerinden Ma'n b. İsa'nın (ö. 198/814), mecliste Mâlik'in söylediği her şeyi kaydetmeye çalışmasıyla bilinen bir öğrencisi olduğu söylenmiştir.³² Ayrıca *Muvatta'*ın en meşhur rivayet nüshasının sahibi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi'nin (ö.234/849) İmam Mâlik'ten *Muvatta'* dışında bin hadis rivayet ettiği söylenmektedir.³³ İmam Mâlik de bazen, söylediği her şeyi yazmaya çalışan öğrencileri olduğunu fark etmiş, bunu yasaklamamış, fakat bu öğrencilerinin yazdıklarını da kontrol etmemiştir.³⁴ Dolayısıyla *Muvatta'* dışı bırakılmış bahsi geçen hadislerin büyük oranda İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışı meclislerinde rivayet edilmiş olmaları olası görünmektedir.

Daha önce de bahsedildiği gibi *Muvatta'* nüshalarının sayısı günümüzde neşredilenlerden çok daha fazladır. Dolayısıyla çalışmanın daha sağlıklı sonuç verebilmesi adına, hadis rivayet sahasında bulunan İmam Mâlik tarikli hadislerin günümüze ulaşmayan nüshalar da olup olmadığını da bilmek gerekmektedir. Mevcut şartlarda tarafımızca bu nüshalara erişme imkânı bulunmasa da *Muvatta'* nüshalarındaki hadislerin farklılıklarını ortaya koymak üzere -yukarıda bazılarına değindiğimiz- klasik dönemden itibaren kaleme alınmış ve günümüze ulaşamamış birçok *Muvatta'* nüshası incelenerek ortaya konmuş eserlerden bir tahkik aracı olarak istifade edilebilmektedir. Böylece *Muvatta'* dışı gibi görünen hadislerin

28 İsa b. Mesud b. Mansur ez-Zevâvî, *Menâkıbu seyyidînâ el-İmâm Mâlik*, thk. Ebû Abdülber Kâvâ Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1415/1994), 11; Halit Özkan, *Hicri ilk iki asırda farklı şehirlerde amel telakisi oluşumunda sünnet ve hadisin yeri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 133.

29 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 5/468; Zehebî, *Siyer*, 8/64, 112; Kâdî 'İyâd, *Tertîb*, 2/29, 55.

30 Kâdî 'İyâd, *Tertîb*, 2/14-15. İmam Mâlik'in başlarda Mescid-i Nebevî'de yürüttüğü dersleri sonradan hastalığından dolayı evine taşınması bilgisinden yola çıkarak, burada söz edilen öğrencilerin kapısında birikmesi hadiselerinin onun hastalık veya yaşlılık dönemlerinde gerçekleştiğini göstermektedir.

31 Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevrakî - İbrâhîm Hâmdî el-Medenî (Medine: y.y., ts.), 341.

32 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1371/1952.), 1/26.

33 Muhammed b. Hasen Şurâhbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi ve rivâyetühû li'l-Muvatta'* (Agadir: Câmiatü'l-Karaviyyin, ts.), 46; Oral, *Muvatta Oluşum Süreci*, 478. İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışında naklettiği hadisler için "bin" gibi afaki rakamlar zikredilmesi kesretten kinaye olmalıdır. Çünkü hadis sahasında İmam Mâlik tarikiyle dolaşımda olan sahih veya hasen seviyesindeki rivayetlerin adedi bizce bu miktara ulaşmamaktadır.

34 Kâdî 'İyâd, *Tertîb*, 2/28.

bazılarının, mesela Ma'n b. İsâ'nın gibi, aslında meşhur olmasına rağmen günümüze ulaşmamış bazı rivayet nüshalarında bulunduğu tespit edilebilmiştir. Ayrıca bir tahkik aracı olarak istifade edilen bu eserlerde çoğu zaman *Muvatta'* dışı olan hadislerin sıhhatine veya illetine dair bilgiler de bulunabilmektedir.

2. İmam Şeybânî'nin Muvatta' Rivayetinin Diğer Rivayetlerden Farkı

İmam Mâlik'in öğrencileri konumunda olan, gerek onun *Muvatta'* eserinin geniş coğrafyalara yayılmasına vesile olmuş gerekse ondan etkilenecek ilmî birikimini artırmış ve bu sahada şöhret kazanmış alimler dikkate şayandır.³⁵ Bunların başında Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî gelmektedir. İlim öğrenimine Kûfe'de, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) ilim meclisleriyle başlamış ve hocasının vefatının ardından yine Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden olan Ebû Yusuf'dan (ö. 182/798) ve birçok muhaddis ve fakih'ten ders almaya devam etmiştir. Hanefî mezhebinin üçüncü imamı, ehli rey'in büyük alimlerinden kabul edilen eş-Şeybânî aynı zamanda mezhebin temel eserlerinin de müdevvini konumundadır.

Kûfe'de başladığı ilim talebinin ardından dönemin en önemli ilim merkezlerinden biri olan Medine'ye giderek yine dönemin en büyük hadis ve fıkıh imamlarından biri olan İmam Mâlik'in derslerine katılmıştır. Kendisinden üç yılı biraz aşkın süre ders almış, *Muvatta'* ondan dinlemiş ve bu eserin önemli nüsha ravilerinden biri olmuştur.³⁶ Bizzat İmam Mâlik'ten

35 Öğrencilerinin sayısı hakkında öne sürülen muhtelif rakamlar olmakla birlikte bunlardan en kapsamlısı Zehebî'nin "yaklaşık 1400" ifadesiyle zikrettiği yekûndur. Ancak hadis külliyatı içerisinde yapılacak detaylı bir tarama Mâlik'ten hadis nakletmiş öğrencilerinin sayısı için zikredilen rakamın kabulünde ihtiyat telkin etmektedir. Bunun öncelikli sebebi, özellikle Zehebî'nin (muhtemelen) hesaba dahil ettiği bu ravilerin kahir ekseriyetinin ondan bir veya iki hadis nakletmiş kişilerden teşekkül etmesi, hatta bazılarının sıhhat incelemeleri yapıldığında İmam Mâlik'e nisbetinin problemli görülecek olmasıdır. Örneğin Zehebî bu ravilerden meşhur olanlarının arasında Ebû Hanîfe'yi de zikretmiş, eserinde örnek olarak onun Malik'ten naklettiği bir hadisi aktarmıştır. Zehebî, *Siyer*, 8/125. Bu hadisin senedinde ise "Ebû Hanîfe an Malik" tarihiyle hadis uydurmakla itham edilmiş olan İmrân b. Abdurrahim (ö. 281 h.) adlı ravi bulunmaktadır. Benzer rivayetler Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463 h.) ve Dârekutnî (tarafından da nakledilmiş olup, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852 h.) tarafından senedleri problemli görülerek tenkit edilmiştir. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdîr eş-Şâfi' ez-Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynul'âbidîn b. Muhammed Bilâ Ferec (Riyad: Edvâu's-Selef, 1419/1998), 1/263.

Yaptığımız taramada hadis rivayet ağı içerisinde "Ebû Hanîfe an Malik" tarihiyle nakledilmiş altı adet rivayet bulunmuş olmakla birlikte her bir rivayetin en erken kaynaklarının hicri 3. asırdan sonrasına ait olduğu ve kanaatimizce sened açısından her birisinin bu iki şahsa nisbetinin problemli olduğu görülmüştür. Hadisler için bk. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, thk. Nazar Muhammed el-Fârîbî (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/237; Ebû 'Osmân Sa'îd b. Muhammed b. Ebî el-Huseyn Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer b. Muḥammed b. Behîr el-Behîrî en-Neysâbü'rî el-Behîrî, *es-Sâlis min Fevâid Ebî 'Osmân el-Behîrî* (Yazma Eserden Üretilen Dijital Basım, Şam: Mektebetü'z-Zâhiriyye, 2004), 36; Ebû Muhammed 'Abdümü'min b. Halef Şerefuddîn ed-Dimyâtî, *es-Sâmin min Mu'cemi şuyûhi'd-Dimyâtî* (Yazma Eserden Üretilen Dijital Basım, el-Mektebetü's-Şamile, 2004), 17; Ebû Tâhir Sadruddîn es-Silefi Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-İsbahânî, *el-Meşyehatu'l-Bağdâdiyye*, thk. Ahmed el-Hadarî, (Yazma Eserden Üretilen Dijital Basım, el-Mektebetü's-Şamile), 3/101; Süyûtî, *el-Fânid fi Halâveti'l-Esânîd*, thk. Remzî Sa'du'd-Dîn Dimeşkiyye (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1420/1999), 50. Kevserî ise bu iki alimin birbirleriyle olan ilmî münasebetini incelediği risalesinde, yukarıda zikredilen hadislere ve tenkitlere de değinerek Ebû Hanîfe'nin Mâlik'ten hadis rivayetinin sabit olmadığını kanaatini yansıtmıştır. Dahası, İmam Mâlik'in Ebû Hanîfe'nin bazı görüşleriyle amel ettiğine dair örnekler serdetmiştir. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Akve'mü'l-mesâlik fi bahsi rivâyeti Mâlik an Ebî Hanîfe ve rivâyeti Ebî Hanîfe an Mâlik (İhkâku'l-Hak'la birlikte)* (Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 93-97.

36 Osman b. Saîd Kemâhî, *el-Müheyyâ fi keşfi esrâri'l-Muvatta*, thk. Ahmed Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005), *Mukaddimetü'l-muhakkik*, 1/20.

700 kadar hadis işittiği rivayet edilen³⁷ Şeybânî'nin tertip ettiği *Muvatta'* nüsha rivayetinde merfû, mevkuf ve maktu olarak toplamda 1204 hadis naklettiği görülürken, bunlardan 133'ünü İmam Mâlik dışındaki hocalarından rivayet etmiştir.³⁸ Bu açıdan onun nüshasının, günümüze ulaşan diğer *Muvatta'* rivayet nüshalarından ayrıldığı görülmektedir.³⁹ Ayrıca o, yer yer İmam Mâlik'in fikhını tenkit eden bazı istidlallerde bulunmuş, bazı noktalardaysa Ebû Hanîfe'nin hilafına İmam Mâlik'in görüşlerini tercih etmiştir. Yine İmam Şeybânî, Medine rihlesinin dönüşünde başta İmam Mâlik olmak üzere Hicaz ulemasına yönelttiği tenkitleri *el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne* adlı eserinde dile getirmiştir.⁴⁰ Böylece iki mezhebin görüşlerini karşılaştırmalı olarak etüt eden ilk alim olmuştur. Onun ilmî gayreti ve yalnızca yetiştirdiği ilmî çevrenin birikimiyle yetinmemesi, öğrencisi olan İmam Şafî (ö. 204/820) ve Esed b. Furât'ı (ö. 213/828) da kendisi gibi hem Hanefî hem Mâlikî fikhını tedvin eden eserler vermeye teşvik etmiş olmalıdır. İmam Mâlik'ten aldığı hadisleri yine ondan naklettiği *Muvatta'* nüshasında nakletmiş olmakla beraber diğer nüshalarda olmayan Mâlik b. Enes tarikli hadisler de İmam Şeybânî'nin rivayet nüshasında görülebilmektedir.⁴¹

2.1. Mâlikî Ulemanın Şeybânî Nüshasına Karşı Tutumu

İmam Şeybânî'nin *Muvatta'* rivayeti, tahammül ve telif açısından diğer *Muvatta'* rivayetlerine farklılıklar arz etmektedir. O, *Muvatta'*ı, İmam Mâlik'in görüşlerini benimsemek ve kendi beldesinde yaymak niyetiyle tahammül etmediğini hem *Muvatta'* nüsha rivayetinde hem de Medine ehlinin görüşlerini tenkit etmek üzere yazdığı *el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne* eserinde ispatlamıştır.⁴² İmam Şeybânî kendi nüsha rivayetinde birçok konuda Hanefî ekolüne görüş bağlılığını göstermiş ve İmam Mâlik'in fetvalarıyla kendi mezhebinin fetvalarını karşılaştırma yöntemini izlemiştir. İki mezhebin fetvaları ve hadis bilgisi uyum gösterdiği zaman bunu da belirtmekten geri durmamış, “Bize göre de hüküm böyledir” veya “Ebû Hanîfe ve alimlerimiz de bu görüştedirler” gibi ifadeler kullanmıştır. Hatta *Muvatta'* rivayet nüshasında kendi hocası Ebû Hanîfe'den işittiği hadisleri de rivayet etmiştir.⁴³ Bu da onun İmam Mâlik'ten *Muvatta'*ı rivayet etme maksadının diğer ravilerden farklı olduğunu gösteren delillerden biri kabul edilebilir.

İmam Şeybânî'nin İmam Mâlik'in öğrencisi olmak için Medine'de yaklaşık 3 yıl bulunma süreci ise yalnızca *Muvatta'*ı dinlemesiyle sınırlı kalmamış, hem kendisinden muhtelif meclislerde *Muvatta* dışı hadisleri dinlemiş hem de Medine'de görüştüğü başka fakih ve muhaddislerin ilimlerinden istifade etmiştir. Bu sebeple, onun Medine rihlesi sonucunda elde etti-

37 Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Âdâbu's-Şâfi'i ve Menâkıbuhu*, thk. 'Abdulğani 'Abdülhâlik (Beyrut: y.y., 1424/2003), 174; İbn Abdilber, *el-'Intikâ' fî fedâilî's-selâseti'l-'e'immeti'l-fukahâ'* (Beyrut: y.y., ts.), 57; Zehebî, *Siyer*, 8/75; Ebû'l-Fidâ' Kâsım b. Kutluboğâ el-Cemâlî İbn Kutluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramadân Yûsuf (Dımaşk: y.y., 1413/1992), 54; Halit Özkan, *Amel telakkisi*, 259.

38 Oral, *Muvatta Oluşum Süreci*, 492.

39 Diğer altı nüsha içerisinde Şeybânî dışında yalnızca Süveyd el-Haddesânî nüshasında İmam Mâlik harici beş hadis rivayet edilmiştir. Oral, *Muvatta Oluşum Süreci*, 492.

40 Ramazan Doğanay, “Bir Fakih Olarak Şeybânî'nin Hadisçiliği: el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne Adlı Eseri Özetinde”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (30 Aralık 2022), 467-468.

41 İlgili hadislerin adedi ve bazı örnekleri için bk. Uğurlu, *İmam Mâlik*, 141.

42 Doğanay, “Bir Fakih Olarak Şeybânî”, 467-468.

43 Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *el-Muvatta' (Rivâyetu's-Şeybânî)*, thk. 'Abdülvehhâb 'Abdüllâtîf (b.y.: y.y., ts.), 36, 46, 61, 84. “note”: “original-title: \”موطأ مالك رواية محمد بن الحسن الشيباني\”,”publisher”: “y.y.”,”publisher-place”: “b.y.”,”title”: “el-Muvatta' (Rivâyetu's-Şeybânî

ği birçok *Muvatta'* dışı İmam Mâlik tarikli hadis bulunmaktadır. Günümüze ulaşan *Muvatta'* nüsha rivayetlerinin hiçbirinde olmayıp (veya ulaşamayanlar içerisinde olduğu sair ulema tarafından iddia edilmeyip) yalnızca Şeybânî rivayet nüshasında bulunan bu hadislerin varlığı, söz ettiğimiz durumun en belirgin örneklerindendir. Ayrıca bu konuda yaptığımız araştırma göstermektedir ki, *Muvatta'* hadisleri üzerine yazılmış birçok klasik eserde (özellikle Cevherî, Dârekutnî, İbn Abdilber, ed-Dânî, İbnü'l-Muzaffer ve İbnü'l-Mukrî gibi alimlerin eserlerinde) Şeybânî nüshası tanınmasına rağmen bu rivayet nüshasında bulunan hadisler, diğer *Muvatta'* rivayetlerindeki hadisler gibi bir *Muvatta'* hadisi olarak değerlendirilmemiş, tabir yerindeyse göz ardı edilmiştir.

Örneğin, söz verip tutmayan kişilerin ahiretteki ahvalinden bahseden merfû bir hadis⁴⁴ hakkında Cevherî, “Bu hadis Ma'n (b. İsâ) ve İbn Bükeyr'in *Muvatta'* nüshasında yer almakta; Ka'nebî tarafından ise *Muvatta'* dışında rivayet edilmektedir. İbnü'l-Kâsım ve İbn Ufeyr'in nüshalarında ise yer almamaktadır” demiştir.⁴⁵ Ancak bu hadis aynı zamanda İmam Şeybânî'nin *Muvatta'* rivayet nüshasında da bulunmasına rağmen⁴⁶ Cevherî bu durumdan bahsetmemektedir.

İmam Mâlik'in bir tarikte Abdullah b. Ebû Bekr ← 'Amra bt. Abdurrahman ← Hz. Aişe senediyle, diğer bir tarikte ise Yahyâ b. Sa'îd ← Ebu Bekr b. Muhammed ← Muhammed ← 'Amra ← Hz. Âişe senediyle rivayet ettiği komşuluk hakkının öneminden bahseden diğer meşhur bir hadis⁴⁷ hakkında Cevherî, bu hadisin Yahyâ üzerinden gelen tarihinin yalnızca İbn Bükeyr tarafından; diğerinin ise Ma'n b. İsâ, Mus'ab ez-Zübeyrî ve İbn Yerdîs tarafından *Muvatta'* nüshalarında rivayet edildiğini söylemiştir.⁴⁸ Ayrıca Dârekutnî ve Dânî, Cevherî'nin zikrettiği nüshalara İbn Bürd gibi farklı isimleri de eklemekle iktifa etmişlerdir.⁴⁹ İbn Abdilber ise Yahyâ senedinden bahsetmeksizin bu hadisin İbn Bükeyr dışında tüm nüsha ravle-rince *Muvatta'* dışı olarak nakledildiğini söylemiştir.⁵⁰ Ancak bu hadis, Mâlik ← Yahyâ b. Sâid senediyle aynı zamanda Şeybânî nüshasında da rivayet edilmektedir.⁵¹ Bu durum yukarıda ismi geçen müelliflerin hiçbirinin dikkat çekmediği bir husus olduğu gibi, İbn Abdilber'e göre bu hadis İmam Mâlik'in eserine dahil etmediği bir hadistir.⁵² Bu durum ise İmam Şeybânî'nin nüsha rivayetinde teferrüd ettiği hadisler hakkında bir fikir vermektedir.

Dânî ve İbn Abdilber'in benzer bir tespit yaptığı diğer hadis ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından önce muhayyer bırakıldığından ve kendisinin Allah'a kavuşmayı tercih ettiğinin

44 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir (Kahire: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), Edeb, 99.

45 Cevherî, *Müsned*, 418.

46 İmam Mâlik, *el-Muvatta'* (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 343.

47 Buhârî, Edeb, 28; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955), Birr ve's-sıla, 140. Her iki eserde de hadis Mâlik ← Yahyâ b. Sâid senediyle rivayet edilmektedir.

48 Cevherî, *Müsned*, 426-427; 613.

49 Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 138; Ebü'l-Abbâs, *el-İmâ'*, 4/473-474.

50 İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 544-545.

51 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 329.

52 İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 544-545.

den bahseden rivayettir.⁵³ Bu hadis aynı senedle Şeybânî nüshasında rivayet edilmiş⁵⁴ olmasına rağmen Dâni ve İbn Abdilber'e göre yalnızca Ka'nebî'nin ez-Ziyâdât'ında bulunmakta ve diğer bazı nüsha ravileri tarafından da *Muvatta'* dışı bir şekilde rivayet edilmektedir. Ancak onların tespitlerinde yine İmam Şeybânî'den bahsedilmemektedir.⁵⁵ Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Zira bunlar dışında İmam Mâlik'in *Muvatta'*da mevkuf olarak rivayet ettiği bir hadisin⁵⁶ İmam Şeybânî tarafından merfû rivayet edilmesinin⁵⁷ dikkate alınmaması⁵⁸ veya *Muvatta'*da mürsel rivayet edilen bir hadisin⁵⁹ Şeybânî nüshasında muttasıl nakledilmesinin⁶⁰ göz ardı edilmesi⁶¹ gibi örnekler de bulunmaktadır.

Buradan anlaşıldığı üzere, Şeybânî nüshasında İmam Mâlik'ten nakledilen her hadis için klasik dönemde *Muvatta'* üzerine kaleme alınmış eserlerde bir *Muvatta'* hadisi muamelesi yapılmamıştır. Bu durumun elbette birden fazla sebebi olabilir. Bunlardan ilki mezhep ayrılığı olarak görülebilir. Zira yukarıda bahsedildiği gibi İmam Şeybânî'nin İmam Mâlik'ten hadis işitmesinde ve rivayet etmesindeki temel amaç hiçbir zaman bir Mâlikî gibi hareket etmek, yani *Muvatta'*ın esas telif amacına hizmet etmek olmamıştır. Dolayısıyla *Muvatta'*ın telif ve rivayet edilme amacı onun için bağlayıcı bir unsur değildir. Kendi *Muvatta'* nüshasının tertibinde İmam Mâlik dışındaki hocalarından en fazla hadis rivayet eden ravi de Şeybânî'dir. Dolayısıyla, *Muvatta'* şârihleri ve nüsha farklarını inceleyen ulemanın, Şeybânî'nin mezhep farklılığına dayanan ilgili tercihlerine önyargılı yaklaşmış olmaları mümkündür. Aslında onların benzer bir tavrı İmam Şafî'ye karşı takındıklarını söylemek de mümkündür. Zira İmam Mâlik'in öğrencisi ve *Muvatta'*ın bir nüsha ravisi olduğu halde İmam Mâlik'in mezhebini takip etmemeleri açısından İmam Şafî ve İmam Şeybânî'nin durumu benzerdir. *Muvatta'* nüsha farklılıklarını inceleyen mezkûr eserler incelendiğinde İmam Şafî'nin *Muvatta'* nüshasında geçen hadislerle vurgu yapılmadığı da görülmektedir. Ancak İmam Şafî'nin *Muvatta'* nüsha rivayeti bugün elimizde olmadığı için, İmam Şeybânî özelinde uygulanan bu kıyaslama yöntemi onun nüshası hakkında icra edilememektedir.

Şeybânî nüshasının İmam Mâlik'ten rivayetinde teferrüd eden hadisler için diğer bir ihtimal ise bu hadislerin, İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışındaki meclislerde rivayet ettiği hadislerden seçilmiş olmasıdır. Bu ihtimali güçlendiren sebeplerden biri, İmam Şeybânî'nin bazı hadisleri İmam Mâlik'in fıkhi görüşlerine muhalefet etmek maksadıyla rivayet etmesidir. Diğer bir sebep ise İmam Şeybânî'nin kendi nüshasında, diğer *Muvatta'* rivayetlerinin hilafına olarak eserin konu bütünlüğüne aykırı olan meseleler hakkında hadis rivayet edebiliyor hatta kitap başlığı ekleyebiliyor olmasıdır. Bir sonraki başlıkta bu durumların örnekleri gösterilerek yorumlanmaya çalışılacaktır.

53 Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 44; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), Menâkıb, 14.

54 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 333.

55 Ebû'l-Abbâs, *el-İmâ*², 4/433; İbn Abdülber, *et-Tekassî*, 554-555.

56 İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Muḥammed Fu'âd 'Abdulbâkî (Beyrut: y.y., 1406/1985), Kasru's-salâtu fi's-sefer, 18/54.

57 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 106.

58 İbnü'l-Muzaffer, *Garâ'ib*, 151.

59 İmam Mâlik, *Dahâyâ*, 4/7.

60 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 215.

61 İbnü'l-Muzaffer, *Garâ'ib*, 204.

2.2. İmam Şeybânî'nin Muvatta' Rivayetinde Teferrüd Eden Hadisler

Yalnızca İmam Şeybânî'nin *Muvatta'* rivayet nüshasında bulunmakla diğer nüsha rivayetlerine teferrüd eden İmam Mâlik tarihli hadisler incelendiğinde, bunların altmış iki (62) adet olduğu görülmektedir.⁶² Bunlardan bazıları İmam Şeybânî'nin mezhebinin görüşüne temel teşkil eden fakat İmam Mâlik'in görüşlerine aykırı olan hadislerdir. Bazıları ise zahirren bir ahkâm konusu içermemesine rağmen İmam Şeybânî tarafından ahkâma hamledilip kendi mezhebinin fetvasına delil niteliğinde rivayet edilmiştir. Bunların dışında ayrıca ahkâma delalet etmeyen çeşitli hadisler bulunduğu gibi, yalnızca senedin ittisali veya kaynağı (merfû veya mevkuf olması) ile alakalı tarik farklılıkları da görülmektedir.

Örneğin İmam Mâlik, fiten konusuyla ilgili sayılabilecek aşağıdaki hadisi rivayet etmiş, ancak Şeybânî dışında hiçbir nüsha ravisi bunu *Muvatta'*na almamıştır:

“İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Geçmiş toplumlara nazaran sizin bu dünyadaki yaşama süreniz ikindi namazı ile güneş batması arasındaki zaman kadardır. Sizinle Yahudi ve Hristiyanların hali ise; işçi çalıştıran bir kimsenin haline benzer. Bu işveren, “bir kırat karşılığında günün yarısına kadar kim bana çalışır” demiş. Yahudiler birer kırat karşılığında çalışmışlar sonra, “günün yarısından ikindi namazına kadar bir kırat karşılığında bana kim çalışır” demiş, Hristiyanlar birer kırat karşılığında çalışmışlar. Sonra “Kim bana ikindi namazından güney batana kadar iki kırata çalışır?” demiş. Dikkat edin! İkinci vaktinden güneş batana kadar ikişer kırata çalışanlar sizlersiniz! Bunun üzerine Yahudi ve Hristiyanlar kızdılar, “Bizim işimiz daha çok ücretimiz daha az” dediler. O işveren kimse de “Sizin hakkınızdan bir şeyler kestim mi?” dedi. Onlar da “hayır” dediler. “O halde bu benim ikramındır onu dilediğime veririm dedi”.⁶³

Bu hadisin *Muvatta'* rivayet nüshalarından yalnızca Şeybânî'de görüldüğü olmasının özel bir sebebi vardır. Herhangi fikhî bir mesele ihtiva etmiyor gibi görünse de İmam Şeybânî'ye göre bu hadis, ikindi namazının geciktirilmesinin daha faziletli olduğuna bir delil teşkil etmektedir. Çünkü ona göre bu hadiste, ikindi ile akşam namazı arasındaki vakit, öğle ile ikindi arasındakinden çok daha kısa olmakla tavsif edilmektedir. Bu yüzden eğer ikindi namazı ilk vaktinde kılınırsa, hadiste bahsedilen bu mesafe geçerli olmayacaktır.⁶⁴ İmam Şeybânî'nin bu yorumundan anlaşıldığı üzere ikindi namazının hangi vakitte kılınmasının daha faziletli olduğu tartışmalıdır. Nitekim *Muvatta'*da İmam Mâlik'in konu hakkında rivayet ettiği tüm hadislerde, ikindi namazı ilk vaktinde kılınmaktadır.⁶⁵ İmam Şeybânî'nin bu hadisi tevilinden İmam Mâlik'in haberi olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak muhtemelen İmam Mâlik, kendi rivayet ettiği bu hadise yalnızca bir fiten hadisi olarak bakmış, İmam Şeybânî'nin ona yüklediği bu anlamı yüklememiştir. Nitekim hadislerin muhtevaları hakkında bu tarz bir yorumlama tarzını onun fıkıh usulünde görememekteyiz.

Bir diğer örnek ise İmam Mâlik'in hükmünden şüphe ettiği için eserine almadığı bir hadistir. İhramlının öldürebileceği hayvanlarla ilgili konu başlığı altında İbn Şihâb'ın belâğ

62 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 47-48, 55, 63, 75-76, 81-82, 87, 94, 97, 100, 107, 113, 127, 135, 139, 164, 175, 178, 181, 189, 190, 215, 238, 278, 283, 287, 298, 308, 312, 318, 321- 323, 325-326, 330-331, 333-334, 339-346. Ayrıca bk. Oral, *Muvatta' Oluşum Süreci*, 524-539.

63 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 345; Ayrıca aynı senedle: Tirmizî, *Emsâl*, 7.

64 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 345.

65 İmam Mâlik, *Vaktü's-salât*, 2, 6-11.

yoluyla şöyle aktardığı rivayet edilmektedir: Sa'd b. Ebû Vakkas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.v) kertenkelenin öldürülmesini emretti."⁶⁶

İhramlı bir kimsenin öldürebileceği hayvanlarla ilgili *Muvatta'*da İmam Mâlik'in rivayet ettiği merfû hadislerde karga, çaylak, akrep, fare, saldırgan köpekler ve yılanlardan bahsedilmekte, ancak keler (zehirli kertenkele) cinsi zikredilmemektedir.⁶⁷ Ayrıca İbn Abdilber'in rivayet ettiğine göre İmam Mâlik'e ihramlının keler öldürmesinden sorulduğunda: "Hadislerde geçen beş hayvandan biri olmadığı için bilemiyorum" demiş, "İhramlıyken öldürene ne lazım gelir" diye sorulduğunda ise "Bana göre, sadaka vermesi yeterlidir. Çünkü o (hükümde) yer mantarı (koparmak) gibidir." demiştir.⁶⁸

İmam Mâlik'in bu kertenkele türünün öldürülmesi konusunda tereddüt etmesine sebep olan şey ise muhtemelen onun konu hakkında rivayet ettiği diğer bir hadisten kaynaklanmaktadır. İmam Mâlik, Hz. Âişe'nin (r.a.h.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) kertenkele için "fasıkçık" (فويسق) dedi, (Ancak) Resulullah'ın, onun öldürülmesini emrettiğini duymadım".⁶⁹ İmam Şeybânî ise kendi nüsha rivayetinde yalnızca kelerin öldürülmesinin emredildiği mürsel tariki almış ve "Bize göre de hüküm böyledir. Bu Ebû Hanîfe ve fakihlerimizin tamamının görüşüdür" diyerek, İmam Mâlik'in hükmünde tereddüt ettiği bir hadisi kendi görüşünü tahkim etmek üzere öne sürmüştür.⁷⁰

İmam Şeybânî'nin İmam Mâlik'ten *Muvatta'* dışında rivayet ettiği hadisler sadece ahkâm da dair tartışmalı meselelerle ilgili değildir. O kimi zaman, İmam Mâlik'in eserinden ihtisar ettiği siyer-megâzî türü tarih rivayetlerini⁷¹ kendi nüsha rivayetinde nakledebilmiştir. Nitekim onun nüshası dışında diğer hiçbir *Muvatta'* rivayetinde siyer başlığı yer almamaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in (s.a.v), Üsâme b. Zeyd'i bir ordunun komutanlığına getirdiğinden bahseden aşağıdaki hadisi, *Muvatta'* nüsha ravileri içerisinde yalnızca o nakletmektedir:

"İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) bir ordu hazırladı ve başına da Üsâme b. Zeyd'i emir tayin etti. İnsanlar, Üsâme'nin emirliğini eleştirdiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) ayağa kalkıp, "Sizler şimdi Üsâme'nin kumandanlığını eleştiriyorsunuz, nitekim siz bundan önce onun babasının kumandanlığına da dil uzatmıştınız. Allah'a yemin ederim ki, Zeyd kumandanlığa nasıl lâıyk idiyse ve o bana insanların en sevimlilerinden biri idiyse, hiç şüphesiz şu Üsâme de babasından sonra bana insanların en sevimlilerindendir" buyurdu."⁷²

İmam Mâlik'in *Muvatta'*nda tefsire dair bir kitap başlığı da bulunmamaktadır. Ancak İmam Şeybânî, diğer *Muvatta'* nüsha rivayetlerinin hilafına, kendi nüshasının en sonunda İmam Mâlik'ten işittiği tefsir rivayetlerine yer verdiği özel bir başlık açmıştır.⁷³ Burada nak-

66 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 147.

67 İmam Mâlik, Hac, 88-91.

68 İbn 'Abdilber, *el-İstizkâr*, 12/35; *et-Temhîd*, 15/162-163.

69 Buhârî, *Cezâu's-sayd*, 5; Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *el-Muctebâ min-ne's-Sünen es-Sünenü's-Suğrâ*, thk. 'Abdülfeţâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986), Menâsiku'l-hac, 115.

70 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 147.

71 İmam Mâlik'in ahkâm dışı hadislerini *Muvatta'*'dan ihtisar etmesi meselesi için bk. Uğurlu, *İmam Mâlik*, 123, 137.

72 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 333; Aynı senedle: Buhârî, *Megâzî*, 89.

73 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 344-345.

ledilen on bir hadisin bir kısmı Mâlik'in *Muvatta'*nda ahkâmla farklı konu başlıkları altında rivayet edilen hadislerdir. Geri kalan iki hadisi ise *Muvatta'* ravileri içerisinde İmam Şeybânî'den başka kimse rivayet etmemiştir.⁷⁴

Son olarak, Şeybânî nüshasının teferrüd ettiği hadisler içerisinde ahkâma delalet etmeyen, yalnızca senedin ittisali veya kaynağı (merfû veya mevkuf olması) ile alakalı olan rivayetlere, onun İmam Mâlik'ten merfû olarak naklettiği şu hadis örnek olarak gösterilebilir:

“Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Sizden biriniz namaz kıldıktan sonra, kıldığı yerde oturmaya devam ettiği müddetçe melekler onun için “Allah'ım ona selamet ver, onu affet, ona merhamet et” diye dua etmeye devam ederler. Eğer yerinden kalkar ve mescitte başka bir yere oturup namaz vaktinin gelmesini beklerse sanki namaz kılmıyormuş gibi olur.”⁷⁵

Bu hadis *Muvatta'*da, İmam Mâlik tarafından Ebû Hüreyre'nin kavli olarak mevkuf bir şekilde rivayet edilmekte⁷⁶ İbnü'l-Muzaffer tarafından da bu şekilde tasdik edilmektedir.⁷⁷ İmam Şeybânî'nin İmam Mâlik'ten *Muvatta'* dışı rivayet ettiği hadislerin geri kalanı da bahsedilen bu örneklerle benzer özellikler taşımaktadır.

İmam Mâlik'in Medine'de tertip ettiği meclislerin yapısı, çeşitli hadis telifatında bulunabilen mezkûr miktarda *Muvatta'* dışı hadisin varlığı ve İmam Şeybânî'nin İmam Mâlik'in mezhebine muhalefeti dikkate alındığında tarafımızca ikinci ihtimalin daha güçlü olduğu kanaati ağır basmaktadır. Yani İmam Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasında diğer nüshalarda bulunmamakla teferrüd ettiği 62 hadisin *Muvatta'* dışı bırakılmış hadisler arasında olma ihtimali daha kuvvetli görülmektedir. Ancak bu yorumun eldeki veriler ışığında yapıldığı ve kesin bir hüküm vermenin bu durumda mümkün olmadığı da bilinmelidir.

Sonuç

Yapılan çalışmada *Muvatta'*da rivayet edilen hadisler üzerine kaleme alınan eserlerin hicri 4. asrın sonlarına doğru başladığı görülmektedir. Bu tarz eserlerin çoğunun öne çıkan özellikleri ise daha çok *Muvatta'*n nüsha farklılıklarına yoğunlaşmış olmalarıdır. Ayrıca *Muvatta'* üzerine yazılmış bu eserlerin, *Muvatta'* nüshalarının hiçbirinde bulunmayan hadisleri de ihtiva ettikleri görülmüştür. Bu kitaplardaki örnekler incelendiğinde bu tarz hadislerden bahsedilirken “hârice'l-Muvatta” ve “fi gayri'l-Muvatta” şeklinde kullanılan iki farklı terimle karşılaşılmıştır.

Muvatta' dışı hadislerden bahsedilen eserlerden bazılarında ise “garâibü Mâlik” tabirinin dikkat çektiği görülmektedir. Bu tabirlerin zikredildiği eserlerin muhtevaları incelendiğinde ise görülmüştür ki buralarda tespit edilen hadislerin ekserisi, İmam Mâlik'e nisbeti problemlili zayıf veya mevzû rivayetlerden müteşekkildir.

İmam Mâlik'in *Muvatta'*ına almadığı, herhangi bir nüsha rivayetinde olduğu bilgisine de ulaşamayan hadislerin sayısı bu eserlerin toplamında rivayet edilenlerden çok daha fazla-

74 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 344; Uğurlu, *İmam Mâlik*, 127-128.

75 İmam Mâlik, (*Rivâyetu's-Şeybânî*), 106; Aynı senedle: Buhârî, Salât, 61; Ebû Dâvûd, Salât, 20; Nesâî, Mesâcit, 40.

76 İmam Mâlik, Kasru's-salâtu fi's-sefer, 54;

77 İbnü'l-Muzaffer, *Garâ'ib*, 151.

dır. Hadis rivayet külliyyatı içerisinde yapılan bu detaylı araştırmada İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışı rivayetlerinin dağınık bir şekilde bulunabildiği görülmüştür. Ayrıca çalışmanın daha sağlıklı sonuç verebilmesi adına, *Muvatta'* nüshalarının farklılıklarını ortaya koymak üzere klasik dönemden itibaren kaleme alınmış ve günümüze ulaşamamış birçok *Muvatta'* nüshası incelenerek ortaya konmuş eserlerden bir tashih aracı olarak istifade edilmiştir. Bunun sonucunda *Muvatta'* dışı gibi görünen hadislerin bazılarının, aslında meşhur olmasına rağmen günümüze ulaşamamış bazı rivayet nüshalarında bulunduğu tespit edilebilmiştir. Bunun sonucunda İmam Mâlik'ten rivayet edilmiş *Muvatta'* dışı hadislerin toplam sayısının (mükerrerler hariç) altı yüz elli üç (653) adet olduğu görülmüştür. Bu hadisler içerisinde İmam Mâlik'e nisbetinde problem görülenler çıkarıldığında, hadislerin toplam sayısı iki yüz elli yedi (257) adet olarak belirlenmiştir. İmam Mâlik'in yaşadığı ve Medine'de hadis rivayet ettiği dönemde tertip ettiği meclislerin yapısı incelendiğindeyse, bahsi geçen *Muvatta'* dışı hadislerin çeşitli mesâil ve fetva meclislerinde rivayet edilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.

Bu bilgiler merkeze alınarak, çalışmanın devamında İmam Şeybânî'nin *Muvatta'* rivayet nüshasının tahammül ve telif açısından diğer nüsha rivayetlerine arz ettiği farklılıklar değerlendirilmiştir. İmam Şeybânî'nin *Muvatta'* rivayet nüshasında teferrüd ettiği İmam Mâlik tarikli hadisler araştırıldığında bunların altmış iki adet olduğu görülmüştür. Başta Mâlikî ulemanın olmak üzere, *Muvatta'* hadisleri üzerine yazılmış birçok klasik eserde, Şeybânî nüshasının varlığı kabul edilmesine rağmen, Şeybânî rivayet nüshasında bulunan bu hadisler diğer nüsha rivayetlerindeki hadisler gibi bir *Muvatta'* hadisi olarak değerlendirilmemiş, göz ardı edildiği durumlar ortaya çıkmıştır. Benzer bir durumun İmam Şafîî için de geçerli olduğu görülmüş, ancak onun *Muvatta'* rivayeti günümüze ulaşmadığı için benzer bir kıyaslama gerçekleştirilememiştir. Şeybânî rivayet nüshasına karşı takınılan bu tutumun muhtemel sebepleri üzerinde durulduğunda; öncelikle İmam Şeybânî'nin farklı bir mezhebin takip ve temsilcisi olması, bu durumun Mâlikî ulema üzerinde bir ön yargıya sebebiyet vermesi ilk ihtimal olarak görülmüştür.

Üzerinde durulan diğer ihtimal ise İmam Şeybânî'nin, İmam Mâlik'in *Muvatta'* dışındaki hadis meclislerinden de istifade ederek, burada rivayet edilen *Muvatta'* dışı hadisleri kendi nüshasında rivayet etmiş olmasıdır. Zira onun nüshası incelendiğinde içerik ve tertip olarak diğer hiçbir *Muvatta'* nüshasında bulunmayan farklılıklar olduğu görülmektedir. Ayrıca o, Medine rihlesinin dönüşünde, başta İmam Mâlik olmak üzere Medine ehlini eleştirmek üzere kaleme aldığı *el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne* adlı eserinde İmam Mâlik'ten *Muvatta'*, onun görüşlerini benimsemek ve kendi beldesinde yaymak niyetiyle tahammül etmediğini hissettirmektedir. Nitekim İmam Şeybânî, bu niyetine paralel olarak kendi *Muvatta'* nüshasında hem İmam Mâlik dışındaki hocalarından aldığı hadisleri rivayet etmiş hem de birçok yerde İmam Mâlik'in mezhebinin hilafına fetvalar verebilmiştir. Bunu yaparken bazı durumlarda İmam Mâlik'ten işittiği, ancak diğer hiçbir *Muvatta'* nüshasında bulunmayan (veya bulunduğu iddia edilmeyen) hadisler de rivayet etmiştir.

İkinci ihtimali güçlendiren bir diğer delil ise Şeybânî nüshasının İmam Mâlik'ten teferrüd ile rivayet ettiği hadislerin tamamı ahkama dair tartışmalardan ibaret olmamasıdır. Bu hadislerden bazıları, *Muvatta'*ın genel konu bütünlüğünün hilafına, siyer veya tefsir gibi konular içermektedir. Bazı hadisler ise tarik olarak *Muvatta'* nüshalarındaki hadislerle ihtilaf etmektedirler.

Bu tespitler sonucunda, İmam Şeybânî'nin rivayet nüshasında teferrüd eden bu atmış iki hadis hakkında zikredilen iki görüş içerisinde tarafımızca ikincisinin vaki olması daha muhtemel görünse de bu konunun netleştirilebilmesi için eldeki verilerden daha fazlasına ihtiyaç olduğu da kabul edilmektedir. Gelecekte İmam Şafî'nin *Muvatta'* rivayetinin gün yüzüne çıkması durumunda benzer bir çalışmanın onun hakkında da yapılması ve onun diğer *Muvatta'* nüshalarına teferrüd eden hadislerinin tespit edilmesi mümkün olacaktır.

Kaynakça | References

Acclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ' ve müzî-lü'l-ilbâs*. thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf. b.y., Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000.

A'zamî, Muhammed Mustâfa. *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*. Ebu Dabi, 1425.

Bara Elhachem Debek, İmam Malik'in Muvatta'da Olmayan Rivayetlerinin Tespit ve Tah-lili. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Behîrî, Ebû 'Osmân Sa'îd b. Muhammed b. Ebî el-Huseyn Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer b. Muḥammed b. Behîr en-Neysâbü'rî. *es-Sâlis min Fevâid Ebî 'Osmân el-Behîrî* (Yazma Eserden Üretilen Dijital Basım), Şam: el-Mektebetü'z-Zâhiriyye, 2004.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir. 9 Cilt. Kahire: Dâru Tavkî'n-Necât, 1433/2012.

Cevherî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah b. Muhammed el-Ğâfikî el-. *Müsne-dü'l-Muvatta'*. thk. Lutfî b. Muhammed Sağır. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1997.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Ehâdisü'l-Muvatta' ve'tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfihüm ziyâdeten ve naksan*. thk. Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî. Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1419/1998.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Ehâdis elletî hâlife fihâ Mâlik b. Enes*. thk. Ebû Abdu'l-Bârî Rıza b. Hâlid el-Cezâirî. 1 Cilt. İmarât: Mektebetü Ehli'l-Hadis, 1418/1997.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Garâ'ibü Mâlik (Ehâdisü Mâlik elletî leys e fî'l-Muvatta')*. Şamile nüshası, ts.

Doğanay, Ramazan. "Bir Fakîh Olarak Şeybânî'nin Hadisçiliği: el-Ḥucce 'alâ ehli'l-Medî-ne Adlı Eseri Özelinde". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31/2 (30 Aralık 2022), 463-492.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1431/2010.

Ebû Muhammed 'Abdümü'min b. Halef Şerefuddîn ed-Dimyâtî. *es-Sâmin min Mu'cemi şuyûhi'd-Dimyâtî*. Yazma Eserden Üretilen Dijital Basım, el-Mektebetü's-Şamile, 2004.

Ebû Tâhir Sadrüddîn es-Silefî Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-İsbahânî. *el-Meşyeha-tu'l-Bağdâdiyye*, thk. Ahmed el-Hadarî. Yazma Eserden Üretilen Dijital Basım, el-Mektebe-tü's-Şamile.

Ebû'l-Abbas, Ahmed b. Tâhir b. Ali el-Endelûsî. *el-İmâ' ilâ etrâfi ehâdisi'l-Muvatta*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 1424/2003.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1415/1995.

Hamdân, Nezîr. *el-Muvatta'ât li'l-imam Mâlik*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1995.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*. thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevrakî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî. Medine: y.y., ts.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve 'ulemâ'i'l-aktâr fîmâ tezammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*. thk. Salim Muhammed Ata. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî. *et-Tekassî li-hadîsi'l-Muvatta' ve şüyûhi'l-İmâm Mâlik*. thk. Faysal Yusuf Ahmed el-Ali - et-Tahir el-Ezher Huzeyri. 1 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1433/2012.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevi - Muhammed Abdülkebir el-Bekri. 24 Cilt. Tıtvân: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1387/1967.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî. *el-'İntikâ' fî fedâilî's-selâseti'l-'e'immeti'l-fukahâ'*. Beyrut: y.y., ts.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Âdâbu's-Şâfi'i ve menâkıbuhu*. thk. 'Abdulğani 'Abdülhâlîk. Beyrut: y.y., 1424/2003.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1371/1952.

İbn Kutluboğâ, Ebû'l-Fidâ' Kâsım b. Kutluboğâ el-Cemâlî. *Tâcu't-Terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazn Yûsuf. Dimaşk: y.y., 1413/1992.

İbnü'l-Muzaffer, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. el-Muzaffer b. Mûsâ el-Bezzâz el-Bağdâdî. *Garâ'ibü hadîsi'l-İmâm Ebî 'Abdillâh Mâlik b. Enes*. thk. Ebi Abdülbari Rıza b. Halid el-Cezâirî. 1 Cilt. Riyad: Dâru's-Selef, 1418/1997.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.

Îkâdî 'İyâd, Ebû'l-Fadl 'İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-. *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*. thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. 8 Cilt. Mağrib: Matba'atu Fudâle, 1385/1965-1403/1983.

Kemâhî, Osman b. Saîd. *el-Müheyyâ fî keşfi esrâri'l-Muvatta*. thk. Ahmed Ali. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1426/2005.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *Akvenü'l-mesâlik fî bahsi rivâyeti Mâlik an Ebî Hanîfe ve rivâyeti Ebî Hanîfe an Mâlik (İhkâku'l-Hak'la birlikte)*. Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî. Beyrut: y.y., 1406/1985.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta' (Rivâyetu's-Şeybânî)*. thk. 'Abdülvehhâb 'Abdüllatîf. b.y.: y.y., ts.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta' (Rivâyetu Ebî Mus'ab)*, ed. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halîl. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1434/2013.

Mālik b. Enes, Ebû Abdullâh Mālik b. Enes b. Mālik el-Medenî. *el-Muvatta' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî el-Endelûsî)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1997.

Mālik b. Enes, Ebû Abdullâh Mālik b. Enes b. Mālik el-Medenî. *el-Muvatta' (Rivâyetu Abdillâh b. Mesleme el-Ka'nebî)*. thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1420/1999.

Mālik b. Enes, Ebû Abdullâh Mālik b. Enes b. Mālik el-Medenî. *el-Muvatta' (Rivâyetu İbnî'l-Kâsım)*. thk. Muhammed b. Alevî b. Abbâs el-Mâlikî, Abudabi: el-Mecmeu's-Sekafî, 1425/2004.

Mālik b. Enes, Ebû Abdullâh Mālik b. Enes b. Mālik el-Medenî. *el-Muvatta' (Kit'a min Muvatta' İbn Ziyâd)*, thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr. t.y.

Mālik b. Enes, Ebû Abdullâh Mālik b. Enes b. Mālik el-Medenî. *el-Muvatta' (Rivâyetu Süveyd b. Saîd el-Hadesânî)*. thk. Abdülmecîd Türkî, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1374/1955.

Nesâî, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-. *el-Müctebâ mine's-Sünen es-Sünenü's-suğrâ*. thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.

Oral, Kenan. *Muvatta' Oluşum Süreci Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Özkan, Halit. *Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Reşîd el-Attâr, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Alî b. Abdullâh b. Alî b. Muferrec Reşîduddîn el-Kureşî el-Emevî en-Nablusî el-Mısırî el-Ma'rûf bi'r-Reşîd el-Attâr. *Mücerredü esmâ'ir-ruvât 'an Mâlik el-Müstedrek ale'l-Hatîb ve'l-Attâr*. thk. Ebû Muhammed Sâlim b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Selefi. b.y.: y.y., 1418/1997.

Rıza b. Hâlid Bûşame, *Ehâdisu'l-İmâm Mâlik Hârice'l-Muvatta'*. Islahu's-selefiyye. 32, Cezayir.

Sâlih Avmâr, *Merviyâtü Mâlik b. Enes (h. 179) Mimmâ Leyse fi'l-Muvatta' -Cem'an ve Dirâseten-*. Cezayir: Emir Abdulkadir İslami Bilimler Üniversitesi, 2024.

Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsî'l-'Arabî*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî. Riyad, 1411/1991.

Sifil, Ebubekir. *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi*. İstanbul: Rihle Kitap, 2017.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî. *el-Fânîd fî Halâveti'l-Esânîd*, thk. Remzî Sa'du'd-Dîn Dimeşkiyye. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1420/1999.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî. *Tezîynü'l-memâlik bi-menâkibi'l-İmâm Mâlik*. thk. Hişâm b. Muhammed el-Hasenî. Mağrib: Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîsiyye, 1431/2010.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî. *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takribu'n-Nevâvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, ts.

Şurahbilî, Muhammed b. Hasen. *Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve rivâyetühû li'l-Muvatta*. Agadir: Câmiatü'l-Karaviyyin, ts.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1998.

Uğurlu, Tuğberk. İmam Mâlik'in Muvatta'da Yer Almayan Hadisleri. Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Yayın yer: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.

Zevâvî, İsa b. Mesud b. Mansur. *Menâkıbu seyyidînâ el-İmâm Mâlik*, thk. Ebû Abdülber Kâvâ Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1415/1994.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf. *Ebhecü'l-mesâlik bi-şerhi Muvatta'i'l-İmâm Mâlik*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dînîyye, 1424/2003.